

Обмеженість джерельної бази не дозволяє створити більш повної картини життя суспільства того періоду, тому ми сподіваємося на продовження дослідження.

Список використаних джерел

1. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р. 3061. – Оп. 2. – Спр. 2.
2. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 7.
3. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 10.
4. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 14.
5. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 2. – Спр. 4.
6. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 5.
7. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 13.
8. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 12.
9. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 2. – Спр. 5.
10. Там само. – Ф.Р. 3077. – Оп. 2. – Спр. 2, 3, 4.
11. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 16.
12. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 20.
13. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 21.
14. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 16.
15. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 11.
16. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 8.
17. Там само. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 2.
18. Там само. – Ф.Р. 3063. – Оп. 2. – Спр. 1.
19. Там само. – Ф.Р. 3085. – Оп. 1. – Спр. 10.
20. Там само. – Ф.Р. 1676. – Оп. 2.

References

1. Derzhavnyj arhiv Zaporiz'koj oblasti. – F.R. 3061. – Op. 2. – Spr. 2.
2. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 7.
3. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 10.
4. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 14.
5. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 2. – Spr. 4.
6. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 5.
7. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 13.
8. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 12.
9. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 2. – Spr. 5.
10. Tam samo. – F.R. 3077. – Op. 2. – Spr. 2, 3, 4.
11. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 16.
12. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 20.
13. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 21.
14. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 16.
15. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 11.
16. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 8.
17. Tam samo. – F.R. 3061. – Op. 1. – Spr. 2.
18. Tam samo. – F.R. 3063. – Op. 2. – Spr. 1.
19. Tam samo. – F.R. 3085. – Op. 1. – Spr. 10.
20. Tam samo. – F.R. 1676. – Op. 2.

Orlyanskiy V. S., Doctor of History, Professor of the Chair of Politology and Law, Zaporizhzhya National Technical University (Ukraine, Zaporozhye), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Melitopol town council during the occupation (1941–1943) (end)

It is possible to trace the dynamics of functioning of the occupying power in the face of the local city council on example of Melitopol, because, it is clearly seen two of its periods, a period when the city ruled by the military economic administration and a period of the civil political control. In the first months an entire regulatory framework for the council in the new conditions has developed. There was not uncommon of initiative and enthusiasm. Certain optimism about the new government people were considered as an alternative. Transition to civilian rule in the occupied territories immediately reflected on tax policy. Taxes translated directly to the cashier gebitkomissariat primarily that were successfully collected. Undoubtedly, changes in financial powers influenced the changes in the management powers of the City Government.

Keywords: Melitopol, support council, the occupation authorities, management.

Орлянский В. С., профессор, доктор исторических наук, профессор кафедры политологии и права, Запорожский национальный технический университет (Украина, Запорожье), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Мелитопольская городская управа в период оккупации (1941–1943 гг.) (окончание)

Прослеживается динамика функционирования оккупационной власти в лице местного городского совета на примере Мелитополя, является хорошим случаем двух периодов: под властью военной администрации и под гражданским политическим контролем. В первые месяцы была разработана целая нор-

мативная база для совета в новых условиях. Не редкостью были проявления инициативы и энтузиазма. Определенный оптимизм относительно новой администрации рассматривался в качестве альтернативы. Переход к гражданскому правлению на оккупированных территориях немедленно отражалось на налоговой политике. Налоги переводились непосредственно в кассу гебиткомисариата. Несомненно, изменения в финансовых полномочий повлияли на изменения в полномочия управления городской власти.

Ключевые слова: Мелитополь, вспомогательная управа, оккупационные власти, управления.

* * *

УДК 94(477).084.8/.9+801.311

Махортых М. С.,

аспірант кафедри історії України, Інститут суспільства
Київського університету ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), makhortykh@gmail.com

Київські топоніми як елемент історичної пам'яті ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ МІСТА ВІД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗА РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (1944–1991)

Розглядається значення київських топонімів у процесі збереження та передачі пам'яті про звільнення міста від німецької окупації у період від часу визволення у 1943 р. і до завершення радянської доби у 1991 р. На основі архівних джерел відтворюються основні етапи процесу запровадження нових топонімів (назв вулиць) та агоронімів (назв площ), пов'язаних із пам'яттю про Другу світову війну, і те місце, яке серед них займають топоніми, пов'язані із звільненням міста у 1943 р. Автор простежує закономірності, пов'язані із кількістю та семантикою топонімів, які впроваджувалися на протязі радянського періоду історії Києва, і пропонує інтерпретацію знайдених закономірностей у контексті загальних тенденцій, притаманних колективній пам'яті про війну за радянської доби.

Ключові слова: історична пам'ять, ССРСР, топоніми, годоніми, агороніми, Друга світова війна, Київ.

Топоніміка є важливою складовою історичної пам'яті українського народу, особливе місце у якій займає Друга світова війна. Пам'ять про роки війни виступала основою радянської ідентичності у післявоєнні роки і продовжує визначати колективні ідентичності, що почали вибудовуватися у різних регіонах України за доби незалежності. Велике ідеологічне та стратегічне значення звільнення Києва у 1943 році зумовило особливе місце цієї події у структурі історичної пам'яті українського народу, яке було закріплене за допомогою топонімів у радянський час. Проте, навіть за доби незалежності ці топоніми продовжують впливати на історичну свідомість сучасників, що зумовлює актуальність вивчення того, яку саме картину звільнення Києва змальовують київські топоніми, а також яким чином вони фіксують цю картину у часі та просторі.

За своєю природою топоніми є не лише засобом збереження пам'яті про значущі історичні події, але й впливовим інструментом формування колективної ідентичності та історичної свідомості. Я. Ассманн, відомий своїми дослідженнями у сфері культурної пам'яті, влучно зазначив, що спогади, зафіксовані за допомогою топонімів перетворюються на острівці сталості у швидкоплинній річці часу [1], що сприяє утвердженню погоджених уявлень про минуле у середині спільноти. Таким чином, вивчення топонімів безпосередньо пов'язане із такими практичними завданнями як визначення ціннісних орієнтирів суспільства та закріплення державної тягlosti від минулого до майбутнього [2, с. 133], значення яких складно переоцінити у час неспокою, який переживає українська державність.

В останні кілька років з'явилася низка робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, що започатковують розв'язання поставленої проблеми. *Праці вітчизняних*

дослідників висвітлюють широке коло проблем, починаючи загальними дослідженнями радянської топоніміки в Україні і процесів запровадження пострадянських топонімів (наприклад, роботи В. Лучика [3] та М. Борисенко [4]), і закінчуючи аналізом топонімів, пов'язаних із пам'яттю про війну, на прикладі конкретних міст (показовими у цьому сенсі є дослідження топонімів Харкова, проведене О. Дьяковою [5], та Львова за авторством В. Середи [6]).

На відміну від вітчизняних робіт, більшість праць зарубіжних дослідників має загальнометодологічний характер і розглядає зв'язок між історичною пам'яттю та матеріальними пам'ятками (яскравим прикладом цього є роботи А. Ассманн [7] та А. Єрлл [8]) або міською архітектурою (як, наприклад, робота А. Хуйссена [9]). В той же час, зарубіжні дослідження історичної пам'яті про Другу світову війну за радянської доби зазвичай мають загальний характер та лише у незначнішій мірі залучають дані топоніміки (прикладом цього є робота Н. Тумаркін [10]).

Окремо необхідно зазначити чималий внесок російських дослідників, якими було опубліковано не лише низку робіт, присвячених загальним тенденціям увічнення пам'яті про Другу світову війну за радянської доби (особливий інтерес у цьому сенсі представляють роботи І. Кукуліна [11] та Л. Гудкова [12]), але й конкретним прикладам використання матеріальних пам'яток для збереження пам'яті про роки війни (прикладом цього є робота Н. Конрадової та А. Рилевої [13]).

Незважаючи на особливе історичне, культурне та ідеологічне значення Києва як столиці і одного із найбільших міст України, дослідженням радянських топонімів цього міста присвячено незначну кількість наукових робіт. Серед впливових публікацій можна згадати праці І. Гирича [2; 14] та О. Різника [15], проте незважаючи на чималий внесок цих авторів у вивчення радянської топоніміки Києва, жоден з них детально не розглядає роль київських топонімів у процесі увічнення пам'яті про Другу світову війну.

Відповідно до цього, метою статті є дослідження процесу утворення пам'яті про звільнення Києва від нацистської окупації у загальній структурі історичної пам'яті на прикладі київських годонімів (назви вулиць) та агоронімів (назви площ) за радянської доби. Для цього нами було досліджено низку архівних справ з фонду Р-1 Державного міського архіву міста Києва, що належать до описів 4 і 8. Результати дослідження, наведені далі, не лише дозволяють уточнити загальні закономірності процесу увічнення спогадів про Другу світову війну за допомогою міської топоніміки у радянський час, але й дослідити як відбувалося утворення пам'яті про один із важливих епізодів війни у колективній свідомості.

Київ відіграв особливе значення у процесі усталення пам'яті про воєнні роки: головними факторами у цьому відношенні виступили масштабні процеси відбудови міста, що спонукали партійних керівників до винайдення нових годонімів та агоронімів, особливе ідеологічне значення Києва як столиці УРСР, а також героїчна оборона та визволення міста, що разом із активною підпільною діяльністю потребували увічнення. Через це не дивно, що перші годоніми, пов'язані із подіями Дру-

гої світової війни, з'явилися у Києві вже наступного року після визволення.

Зокрема, у 1944 році було не лише відновлено та підтверджено попередні назви цілої низки київських вулиць, але й затверджено назви 267 так званих “номерних” вулиць, які до цього були відомі лише під порядковими номерами. Ціла низка нових вулиць отримали назви, пов'язані із загальновійськовою тематикою – Стрількова, Санітарна, Бойова, Військова, Арміюська, Маршальська, Снайперська та ін. [16, арк. 93–94] (*тут і далі назви вулиць подаються у відповідності до того як вони згадуються у архівних документах – М.М.*). Окрім цього на мапі міста з'явилася вулиця Визволення, названа в честь визволення Києва [16, арк. 95]. Цікаво зазначити, що єдиним годонімом, який був пов'язаний із увічненням конкретної історичної особистості у контексті Другої світової війни, стала вулиця Покришкіна [16, арк. 93], пов'язана із легендарним радянським асом.

У наступні кілька років – аж до смерті Сталіна у 1953 році – процес появи у Києві годонімів, пов'язаних із війною, було загальмовано. Єдиним виключенням стало перейменування Галицької площі на площу Перемоги у 1952 році, проте цей агоронім був покликаний увічнити перемогу СРСР у Другій світовій війні і безпосередньо не був пов'язаний із звільненням Києва. Причина такою стриманості криється у позиції режиму, зокрема, особисто Сталіна, який свідомо намагався виключити дискусії про Другу світову війну із публічного поля [10, р. 104].

З 1953 року процес запровадження годонімів, пов'язаних із Другою світовою війною, було відновлено, а його фокус поступово почав зміщуватися до увічнення конкретних особистостей. На десятиріччя звільнення Києва у 1953 році з'явилося вісім нових годонімів, пов'язаних із пам'яттю про війну. Більшість цих годонімів була пов'язана з видатними партизанськими діячами – провулок Руднева, вулиці Попудренко та Улі Громової [17, арк. 107, 109] – або радянськими воєначальниками – вулиці Черняхівського, Толбухіна, і Доватора [17, арк. 111, 113]. Ще два годоніми були пов'язані із канонічними втіленнями радянського героїзму – Олександром Матросовим та героями-панфіловцями [17, арк. 109]. Цікаво, що за виключенням вулиці Черняхівського, який командував 60-ою армією, яка брала участь у визволенні Києва, жоден із цих годонімів не мав безпосереднього зв'язку із подіями навколо самого міста; замість цього, вони увічнювали особистості загально радянського рівня.

Нові топоніми, пов'язані із подіями навколо Києва, з'являються на десятиріччя Перемоги у 1955 році. На відміну від попередніх років із 23 топонімів лише шість отримали назви у відповідності до загальновійськової тематики – площа Офіцерська, провулки Піхотний та Полковий, вулиця Підводників [18, арк. 133, 134, 138, 140] та ін. – тоді як 17 увічнювали конкретні особистості. П'ять з цих 17 годонімів стосувалися особистостей, що були пов'язані із Києвом. Левову частку цих особистостей складали підпільники: вулиця і провулок Кудряшова, вулиця професора Буйко та провулок Володі Дубініна [18, арк. 127, 129, 132]. Лише два годоніми були пов'язані із учасниками Київської наступальної операції – площа Ватутіна та вулиця Черняхівського [18, арк. 128, 135]. Ще один годонім пов'язаний із звіль-

льненням Києва з'являється у 1957 році: цим годонімом стає вулиця Шелуденко [19, арк. 802], названа за ім'ям Н. М. Шелуденка, взвод під командуванням якого першим увійшов у центр міста 4–5 листопада 1943.

Новий етап у витворенні історичної пам'яті про Другу світову війну розпочинається з 60–х років, коли покоління безпосередніх учасників війни поступово починає змінюватися наступним [13]. Одним із наслідків цього стає підвищення уваги до процесу увічнення подій війни зі сторони держави, що призводить не лише до масового будівництва монументів та меморіалів, але й поступового зростання кількості вулиць, пов'язаних із пам'яттю про війну. Цікавим свідченням цього є ряд нових годонімів, що додаються до мапи міста у 1963 році – на двадцятиріччя визволення Києва. Хоча кількісно ця серія перейменувань складається з восьми годонімів – стільки ж, скільки на десятиріччя визволення міста – майже усі годоніми 1963 року пов'язані із подіями на Київщині та її мешканцями. Три годоніми пов'язані із вихідцями з Київщини – вулиця та провулок Олени Ковальчук та вулиця Марії Боровиченко [20, арк. 37, 39], ще два увічнюють оборону Києва – вулиці Олексія Терьохіна та генерала Тупікова [20, арк. 37, 38], ще два присвячені київським підпільникам – вулиці Івана Кудрі та Олександра Пироговського [20, арк. 39; 21, арк. 370], і ще один стосується визволення Києва – вулиця полковника Шутова [21, арк. 369]. Єдиним виключенням у цій “київській” серії топонімів є вулиця Героїв Севастополя [21, арк. 370], названа так на честь захисників Севастополя.

У період з 1963 по 1967 роки процес “коренізації” топонімів, пов'язаних із Другою світовою війною, продовжувався. Одним із проявів цього стало те, що більшість топонімів, що були запроваджені у цей період, мали відношення до Київської оборони 1941 року, зокрема, вулиця Костюка та Івана Шевцова, або діяльності київських підпільників – вулиці Івана Сергієнка та Раїси Окіпної. Показовим також є порівняння топонімів, що були запроваджені на десятилітню та двадцятилітню річницю Перемоги: якщо у 1955 році більшість назв була пов'язана із іменами командирів найбільших партизанських загонів та радянських воєначальників, тобто особистостями загальносоюзного значення, то десять років потому основну увагу було приділено підпільникам, що діяли безпосередньо у Києві (І. В. Сергієнко, Р. М. Окіпна).

Незважаючи на відносно “помірне” відзначення двадцятиріччя Перемоги з точки зору київських годонімів, доба Брежнєва у цілому виявилася вкрай плідною у сенсі увічнення пам'яті про Другу світову війну. Важливу роль у цьому процесі відіграли особистісні фактори, а саме прихід до влади нової партійної еліти, яка була молодшою за хрущовську еліту. Більшість з них не займали керівних позицій під час війни, а діяли або у тилу, або у звичайних військових лавах. Наслідком цього стала особлива увага до військового екстремального досвіду, який став для нових керівників головною емоційною цінністю, яку вони могли розділити із представниками свого покоління [11]. Водночас, надання пам'яті про Велику Вітчизняну війну культового статусу та запровадження масових заходів, пов'язаних з увічненням Перемоги (зокрема, урочистого святкування 9 травня) розглядалося в якості засобу виходу із ідеологічної кри-

зи, яку переживав радянський режим наприкінці 60–х – на початку 70–х років, що також призвело до активізації процесу запровадження топонімів, пов'язаних із пам'яттю про війну.

Безпрецедентним став період з 1967 по 1971 роки, коли у Києві кожен рік з'являлися нові годоніми, завданням яким було збереження пам'яті про війну. Із 28 топонімів запроваджених протягом цього періоду, значний відсоток – 8 із 28 – складала ті, які були пов'язані із українським партизанським рухом (вулиці Сім'ї Сосніних, Тимофія Строчака, Миколи Кузнецова [22, арк. 539; 23, арк. 188–189]). Стільки ж нових годонімів були пов'язані із персоналіями загально радянського рівня (зокрема, проспекти маршала Рокосовського та маршала Ворошилова, вулиці маршала Малиновського та Тимошенка [24, арк. 597; 29, арк. 59]).

На відміну від попередніх років значно менше уваги приділялося годонімам, пов'язаним із київським підпільним рухом – лише у 1971 році з'явилася вулиця Сім'ї Хохлових [26, арк. 422]. Водночас, фокус увічнення почав зміщуватися на оборону та звільнення Києва. Сім годонімів, що з'явилися між 1967 та 1971 роками, були пов'язані із першою подією (вулиці генерала Потапова, комісара Рикова, полковника Потехіна, Героїв Оборони [22, арк. 540; 26, арк. 421] та ін.). Трохи менше половини були запроваджені на тридцятиліття оборони Києва у 1971 році. Ще два годоніми, пов'язані з обороною міста були затверджені у 1967 році, і ще по одному у 1969 та 1970 роках.

За цей же період на мапі Києва з'являється п'ять годонімів, пов'язаних із звільненням міста. Перший – вулиця Маршала Рибалко [22, арк. 537] – було введено в обіг у 1967 році на двадцятип'ятиріччя звільнення міста. Наступного року було запроваджено ще три топоніми: вулиця генерала Жмаченко, генерала Пухову та генерала Авдієнко [23, арк. 188–190]. Останній годонім – вулиця Героїв Дніпра [25, арк. 60] – з'явився на річницю оборони міста у 1971 році. Найявністю лише одного топоніму, пов'язаного із пам'яттю про рядових бійців, які брали участь у Битві за Київ, яскраво ілюструє співвідношення між заходами з увічнення пам'яті керівного та рядового складу радянських військ.

Наступний виток пам'яттєвої діяльності розпочався через два роки. Він продовжувався з 1974 по 1977 рік і став найбільш плідним за увесь радянський період. За чотири роки на мапі Києва з'явилося 38 нових топонімів, більшість з яких (24 топоніми) були утверджені у 1974 та 1975 роках, на які припадали тридцятиліття звільнення України від німецьких загарбників та тридцятиліття Перемоги.

На відміну від попередніх періодів, коли основна увага приділялася увічненню підпільної діяльності та оборони Києва, у 1974–1977 роки ці епізоди історії Великої Вітчизняної війни історії отримали менше уваги. За чотири роки з'явилося лише два годоніми, які були пов'язані із діяльністю київських підпільників – вулиці Петра Каркоця та Тимофія Шамрила [27, с. 3] – і ще один, пов'язаний із обороною Києва – вулиця Павла Усенка [28, арк. 102]. Натомість, з метою увічнення визволення Києва було впроваджено чотирнадцять топонімів. У 1974 році у Києві з'являється проспект Визволителів, вулиці Маршала Жукова, Михайла Котельникова, Генерала Чибісова, вулиця та провулок Петра Не-

федова [29, арк. 164–165, 167], 1975 – площа Героїв Дніпра, проспект генерала Ватутіна, вулиці Миколи Шепелева та Феодори Пушиної [27, с. 2–3], у 1976 – вулиці Генерала Вітрука та Григорія Онискевича, а також утверджується назва метро Героїв Дніпра [28, арк. 102; 30, арк. 48; 31, арк. 134], і у 1977 – вулиця маршала Якубовського [32, арк. 112].

Цікавим є те, що у порівнянні з попередніми роками, значний відсоток топонімів пов'язаних не з висим, а з молодшим командуючим складом (Ф. Пушина, Г. Онискевич, П. Нефедовим, М. Котельников) або навіть окремими рядовими солдатами (М. Шепелев). Також помітно зростає кількість топонімів, пов'язаних із учасниками Битви за Київ у загальному сенсі, свідченням чого є проспект Визволителів та топоніми, пов'язані із героями Дніпра.

Наступна серія запровадження топонімів, пов'язаних з увічненням пам'яті про Другу світову війну, що розпочинається через два роки, характеризується відносно повільними темпами, які уповільнюються ще більше після смерті Брежнєва у 1982 році. У період між 1980 та 1982 роками у Києві з'являється 12 нових топонімів, пов'язаних із війною, десять з яких мають відношення до діячів українського партизанського руху – вулиці Петра Вершигори та Костянтина Ареф'єва [33, арк. 234–235] – або особистостей загально радянського значення, які безпосередньо не мали відношення до подій у Києві – вулиці Івана Бойка, Василя Алексухіна, Івана Улітіна, Миколи Краснова [33, арк. 235; 34, с. 16]. По одному топоніму пов'язані із обороною Києва – вулиця Жолудева [35, арк. 230] – та звільненням міста – вулиця Григорія Андрушенка [33, арк. 235].

Протягом наступних трьох років у Києві з'являється всього вісім нових топонімів, пов'язаних із Другою світовою війною. Чотири з них присвячені звільненню Києва: у 1984 році у місті з'явилися вулиці Мартиросяна, Бударіна та Юнкєрова [36, арк. 138–139], а у 1985 – вулиця Бориса Гаріна [37, с. 12]. Всі чотири годоніми увічнюють пам'ять вищого командуючого складу, що знаменує певний відхід від тенденцій колективного спомину кінця 70-их років, і поворот до принципів увічнення попереднього часу.

Із початком перебудови процес появи нових топонімів, пов'язаних із Другою світовою війною, майже зупиняється. Останнім таким київським топонімом, що з'являється за радянської доби, стає вулиця Генерала Матикіна [38, арк. 252], пов'язана із обороною Києва, яка з'являється на мапі міста у 1989 році.

Аналіз архівних джерел вказує на те, що закономірності у процесі увічнення пам'яті про звільнення Києва за допомогою київських топонімів можуть бути пояснені з оглядом на загально радянські тенденції. Зокрема, йдеться про активізацію процесів увічнення навколо ювілейних дат – річниць звільнення Києва та Перемоги – та залежність цих процесів від особистої позиції вищої партійної еліти. Свідченням цього є те, що найбільша активність у сфері пам'ятствотворення спостерігається у сімдесяті роки – за доби Брежнєва, коли владу обіймали партійці, багато з яких брали безпосередню участь у бойових діях в якості молодшого командуючого складу – тоді як до і після приходу цього покоління на виконавчі пости процеси увічнення пам'яті про роки війни відбуваються повільніше.

Загалом, 70–ті роки ХХ ст. є особливо важливими у тому сенсі, що саме тоді починає спостерігатися поступове зміщення акценту з увічнення представників вищого командуючого складу на пам'ять про рядових учасників Битви за Київ 1943 року. Незважаючи на те, що саме вони понесли найважчі втрати та виявили безпрецедентний героїзм, лише у 1971 році – 28 років після самих подій – у Києві з'являється перший топонім, що увічнює колективний подвиг героїв Дніпра. У подальшому на мапі міста з'являється низка топонімів, пов'язаних із іменами тих, хто бився у рядових лавах, проте на початку 80-х років цей процес уповільнюється. Остаточо поява нових топонімів пов'язаних із пам'яттю про звільнення Києва зупиняється із початком Перебудови, коли внаслідок переоцінки радянської історії – і, зокрема, формування критичного погляду на історію Другої світової війни – процеси увічнення, що побутували у попередній час, втрачають свою актуальність.

Таким чином, архівні джерела підтверджують визначну роль загально радянської політики пам'яті в увічненні пам'яті про Другу світову війну на місцях. Наслідком цього стала залежність процесів увічнення минулого за допомогою топонімів у Києві від особистих уподобань партійної верхівки у Москві, що, у свою чергу, призвело до утвердження заідеологізованої та політизованої картини звільнення Києва від німецької окупації в історичній свідомості українського народу. Зокрема, наслідком цього стало акцентування уваги на визначній ролі командуючого складу порівняно із рядовими учасниками битви за Київ, подвиг та трагедія яких майже не були відображені у київських годонімах та агоронімах. Подальші розвідки у цьому напрямі можуть уточнити особливості процесу утвердження пам'яті про звільнення Києва за доби незалежності, а також розглянути цей процес у ширшому розумінні, залучивши дані про пам'ятники та меморіали, а також публічні церемонії, пов'язані із Другою світовою війною.

Список використаних джерел

1. Assmann J. Collective Memory and Cultural Identity / J. Assmann // *New German Critique*. – 1995. – № 65. – P. 125–133.
2. Гирич І. Б. Сучасна київська топоніміка як вияв історичної свідомості / І. Б. Гирич // *Національна та історична пам'ять*. – 2013. – Вип. 8. – С. 133–141.
3. Лучик В. В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення / В. В. Лучик // *Магістеріум: мовознавчі студії*. – 2011. – № 43. – С. 49–53.
4. Борисенко М. Топоніміка України 1920–1930 років (історичний аналіз) / М. Борисенко // *Етнічна історія народів Європи*. – 2001. – № 8. – С. 21–25.
5. Дьякова О. В. Відображення історії Великої Вітчизняної війни у топоніміці Харкова // *Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни* / редкол.: В. Я. Білоцерківський та ін. – Харків: Колегіум, 2013. – С. 189–194.
6. Серєда В. Город как lieu de mémoire: общая или поделенная память? Пример Львова / В. Серєда // *Вестник Львовского университета. Серия социологическая*. – 2008. – Вип. 2. – С. 73–99.
7. Assmann A. Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses / A. Assmann. – Munich: Beck, 2006. – 424 p.
8. Erll A. Memory in Culture / A. Erll. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 224 p.
9. Huyssen A. Present pasts: Urban palimpsests and the politics of memory / A. Huyssen. – Stanford: Stanford University Press, 2003. – 171 p.
10. Tumarkin N. The Living & The Dead / N. Tumarkin. – New York: Basic Books, 1994. – 264 p.
11. Кукулин И. Регулирование боли // *Память о войне 60 лет*

спустя: Россия, Германия, Европа / ред. М. Габович. – М. : НЛЮ, 2003. – С. 617–652.

12. Гудков Л. “Память” о войне и массовая идентичность россиян // *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа* / ред. М. Габович. – М. : НЛЮ, 2003. – С. 83–104.

13. Конрадова Н., Рылева А. Герои и жертвы. Мемориалы Великой Отечественной // *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа* / ред. М. Габович. – М. : НЛЮ, 2003. – С. 241–262.

14. Гирич І. Б. “Історичний шлях” у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми / І. Б. Гирич // *Пам’ятки України*. – 2007. – Вип. 154. – С. 122–138.

15. Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми топонімічної політики / О. Різник // *Світ культури: Науковий методичний вісник УЦКД*. – 2002. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://culturalstudies.in.ua/statti_1_2007.php

16. Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф.Р–1. – Оп. 4. – Спр. 38. Постанова Виконкому Київської міської ради депутатів трудящих від 6 грудня 1944 р. № 286/2 “Про впорядкування найменувань площ, вулиць та провулків м. Києва”.

17. Там само. – Спр. 674. Рішення № 2610 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 29 грудня 1953 р. “Про найменування міських вулиць”.

18. Там само. – Спр. 796. Рішення № 857 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 5 липня 1955 р. “Про перейменування вулиць м. Києва”.

19. Там само. – Спр. 915. Рішення № 1428 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 20 серпня 1957 р. “Про найменування та перейменування вулиць м. Києва”.

20. Там само. – Спр. 226. Рішення № 1247 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 26 серпня 1963 р. “Про найменування та перейменування вулиць і площ м. Києва”.

21. Там само. – Спр. 234. Рішення № 1665 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 29 жовтня 1963 р. “Про найменування та перейменування вулиць і площ м. Києва”.

22. Там само. – Спр. 607. Рішення № 1826 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 31 жовтня 1967 р. “Про найменування та перейменування вулиць і площ м. Києва”.

23. Там само. – Спр. 727. Рішення № 1494 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 10 вересня 1968 р. “Про найменування та перейменування вулиць м. Києва”.

24. Там само. – Спр. 901. Рішення № 312/1 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 29 липня 1969 р. “Про найменування нових вулиць на житлових масивах “Лісному”, “Мінському” м. Києва”. – Державний архів міста Києва.

25. Там само. – Спр. 937. Рішення № 2210 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 29 липня 1969 р. “Про найменування нових вулиць на житловому масиві “Оболонь” і перейменування деяких вулиць і площ м. Києва”.

26. Там само. – Спр. 1012. Рішення № 2061 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 27 грудня 1971 р. “Про найменування та перейменування вулиць м. Києва”.

27. Бюлетень виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів. – 1975. – № 5. – травень.

28. ДАК. – Ф. Р–1. – Оп. 4. – Спр. 1555. Рішення № 296 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 31 березня 1976 р. “Про впорядкування найменувань та перейменування вулиць м. Києва”. – Державний архів міста Києва.

29. Там само. – Спр. 1313. Рішення № 1476 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 16 грудня 1974 р. “Про впорядкування найменувань та перейменування вулиць м. Києва”.

30. Там само. – Спр. 1598. Рішення виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 15 листопада 1976 р. “Про впорядкування найменувань та перейменування вулиць м. Києва”.

31. Там само. – Спр. 1552. Рішення № 199 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 2 березня 1976 р. “Про перейменування станцій метрополітену на Куренівсько–Червоноармійській лінії”. – Державний архів міста Києва.

32. Там само. – Спр. 1712. Рішення № 410 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 21 березня 1977 р. “Про впорядкування найменувань та перейменування вулиць м. Києва”.

33. Там само. – Спр. 2506. Рішення № 1479 виконавчого комі-

тету Київської міської Ради депутатів трудящих від 6 вересня 1982 р. “Про найменування та впорядкування найменувань вулиць м. Києва”.

34. Бюлетень виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів. – 1980. – № 5. – травень.

35. ДАК. – Ф. Р–1. – Оп. 4. – Спр. 2350. Рішення № 1479 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих 3 квітня 1981 р. “Про найменування нових вулиць на житловому масиві Південна Борщагівка”.

36. Там само. – Спр. 2814. Рішення № 714 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих 7 серпня 1984 р. “Про перейменування вулиць м. Києва”.

37. Бюлетень виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів. – 1985. – №7. – липень.

38. ДАК. – Ф. Р–1. – Оп. 4. – Спр. 3630. Рішення № 440 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих 17 травня 1989 р. “Про найменування нових вулиць м. Києва”.

References

1. Assmann J. *Collective Memory and Cultural Identity* / J. Assmann // *New German Critique*. – 1995. – № 65. – P. 125–133.

2. Gyrych I. B. Suchasna kyi'vs'ka toponimika jak vyjav istorichnoi' svidomosti / I. B. Gyrych // *Nacional'na ta istorichna pam'jat'*. – 2013. – Vyp. 8. – S. 133–141.

3. Luchyk V. V. Vidnovlennja istorichnyh toponimiv jak chynnyk ukrai'ns'kogo derzhavotvorennja / V. V. Luchyk // *Mag'isterium: movoznavchi studii'*. – 2011. – № 43. – S. 49–53.

4. Borysenko M. Toponimika Ukrai'ny 1920–1930 rokov (istorichnyj analiz) / M. Borysenko // *Etnichna istorija narodiv Jevropy*. – 2001. – № 8. – S. 21–25.

5. D'jakova O. V. Vidobrazhennja istorii' Velykoi' Vitchyznjanoi' viny u toponimici Harkova // *Aktual'ni problemy regional'nyh doslidzhen' Velykoi' Vitchyznjanoi' viny / redkol. : V. Ja. Bilocerkivs'kyj ta in.* – Harkiv : Kolegium, 2013. – S. 189–194.

6. Sereda V. Gorod kak lieu de memoire: obshhaja ili podelennaja pam'jat'? Primer L'vova / V. Sereda // *Vestnik L'vovskogo universiteta. Serija sociologicheskaja*. – 2008. – Vyp. 2. – S. 73–99.

7. Assmann A. *Erinnerungsraume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses* / A. Assmann. – Munich : Beck, 2006. – 424 p.

8. Erll A. *Memory in Culture* / A. Erll. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. – 224 p.

9. Huyssen A. *Present pasts: Urban palimpsests and the politics of memory* / A. Huyssen. – Stanford : Stanford University Press, 2003. – 171 p.

10. Tumarkin N. *The Living & The Dead* / N. Tumarkin. – New York : Basic Books, 1994. – 264 p.

11. Kukulin I. *Regulirovanje boli // Pamjat' o vojne 60 let spustja: Rossija, Germanija, Evropa* / red. M. Gabovich. – М. : NLO, 2003. – S. 617–652.

12. Gudkov L. “Pamjat'” o vojne i massovaja identichnost' rossijan // *Pamjat' o vojne 60 let spustja: Rossija, Germanija, Evropa* / red. M. Gabovich. – М. : NLO, 2003. – S. 83–104.

13. Konradova N., Ryleva A. Geroi i zhertvy. Memorialy Velikoj Otechestvennoj // *Pamjat' o vojne 60 let spustja: Rossija, Germanija, Evropa* / red. M. Gabovich. – М. : NLO, 2003. – S. 241–262.

14. Gyrych I. B. “Istorichnyj shljah” u kyi'vs'kyh monumntah: spadok mynulogo i s'ogochasni problemy / I. B. Gyrych // *Pam'jatky Ukrai'ny*. – 2007. – Vyp. 154. – S. 122–138.

15. Riznyk O. Toponimichnyj landshaft Kyjeva i problemy toponimichnoi' polityky / O. Riznyk // *Svit kul'tury: Naukovyj metodychnyj visnyk UCKD*. – 2002. – Vyp. 2. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://culturalstudies.in.ua/statti_1_2007.php

16. Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva (dali – ДАК). – Ф. Р–1. – Оп. 4. – Спр. 38. Постанова Виконкому Kyi'vs'koi' mis'koi' rady deputativ trudjashhyh vid 6 grudnja 1944 r. № 286/2 “Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ploshh, vulyc' ta provulkiv m. Kyjeva”.

17. Там само. – Спр. 674. Rishennja № 2610 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 grudnja 1953 r. “Pro najmenuvannja mis'kyh vulyc'”.

18. Там само. – Спр. 796. Rishennja № 857 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 5 lypnja 1955 r. “Pro perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva”.

19. Там само. – Спр. 915. Rishennja № 1428 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 20 serpnja 1957 r. “Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva”.

20. Там само. – Спр. 226. Rishennja № 1247 vykonavchogo

komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 26 serpnja 1963 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

21. Tam samo. – Spr. 234. Rishennja № 1665 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 zhovtnja 1963 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

22. Tam samo. – Spr. 607. Rishennja № 1826 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 31 zhovtnja 1967 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

23. Tam samo. – Spr. 727. Rishennja № 1494 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 10 veresnja 1968 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

24. Tam samo. – Spr. 901. Rishennja № 312/1 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 lypnja 1969 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovih masyvah "Lisnomu", "Mins'komu" m. Kyjeva". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

25. Tam samo. – Spr. 937. Rishennja № 2210 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 lypnja 1969 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovomu masyvi "Obolon" i perejmenuvannja dejakyh vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

26. Tam samo. – Spr. 1012. Rishennja № 2061 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 27 grudnja 1971 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

27. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1975. – № 5. – traven'.

28. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 1555. Rishennja № 296 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 31 bereznja 1976 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

29. Tam samo. – Spr. 1313. Rishennja № 1476 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 16 grudnja 1974 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

30. Tam samo. – Spr. 1598. Rishennja vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 15 lystopada 1976 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

31. Tam samo. – Spr. 1552. Rishennja № 199 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 2 bereznja 1976 r. "Pro perejmenuvannja stancij metropolitenu na Kurenivs'ko-Chervonoarmijs'kij linii". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

32. Tam samo. – Spr. 1712. Rishennja № 410 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 21 bereznja 1977 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

33. Tam samo. – Spr. 2506. Rishennja № 1479 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 6 veresnja 1982 r. "Pro najmenuvannja ta vporjadkuvannja najmenuvan' vulyc' m. Kyjeva".

34. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1980. – № 5. – traven'.

35. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 2350. Rishennja № 1479 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 3 kvitnja 1981 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovomu masyvi Pivdenna Borshhagivka".

36. Tam samo. – Spr. 2814. Rishennja № 714 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 7 serpnja 1984 r. "Pro perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

37. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1985. – № 7. – lypen'.

38. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 3630. Rishennja № 440 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 17 travnja 1989 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' m. Kyjeva".

Makhortyk M. S., PhD student History of Ukraine Department Institute of Society Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), makhortykhn@gmail.com

Kyiv toponyms as the element of historical memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the Soviet period (1944–1991)

The article explores the role of Kyiv toponyms in the process of preservation and transmission of memory about the liberation of Kyiv from German occupation between 1944 and 1991.

Based on archival sources the author explores the main stages of establishment of World-War-II godonyms (street names) and agoronyms (square names) and, in particular, the process of introduction of toponyms related to the liberation of city in 1943.

The author investigates regularities in the amount and semantics of toponyms, which were introduced during the Soviet period of Kyiv's history, and proposes the interpretation of uncovered patterns in the context of general tendencies of World-War-II commemoration in the Soviet time.

Keywords: historical memory, USSR, toponyms, godonyms, agoronyms, Second World War, Kyiv.

Махортык Н. С., аспирант кафедры истории Украины, Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина, Киев), makhortykhn@gmail.com

Киевские топонимы как элемент исторической памяти про освобождение города от немецкой оккупации в советское время (1944–1991)

Исследуется значение киевских топонимов в процессе сохранения и передачи памяти про освобождение города от немецкой оккупации со времени освобождения в 1944 году и до конца советского периода в 1991 году.

На основе архивных источников рассматриваются основные этапы в ходе утверждения новых годонимов (названий улиц) и агоронимов (названий площадей), связанных с памятью о Второй мировой войне, и то место, которое занимают среди них топонимы, связанные с освобождением города в 1943 году.

Автор прослеживает закономерности, связанные с количеством и семантикой утверждаемых топонимов в советский период истории Киева, и предлагает интерпретацию обнаруженных закономерностей в контексте общих тенденций, присущих коллективной памяти о войне в советскую эпоху.

Ключевые слова: историческая память, СССР, топонимы, годонимы, агоронимы, Вторая мировая война, Киев.

* * *

УДК 94(477):329.15:[3.08]“1945/1964”

Киридон П. В.,
доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), p.w.kiridon@rambler.ru

МЕТОДИ КОМПЛЕКТУВАННЯ НОМЕНКЛАТУРНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1945–1964 РР.)

Висвітлено методи формування партійно-державної номенклатури в Українській РСР протягом 1945–1964 рр., показано способи і прийоми комплектування апаратних структур у республіці, організації механізму політичної влади. Метою дослідження видається характеристика добору, підготовки та виховання номенклатурних працівників у республіці в повосенні двадцятиріччя. Прیدлено увагу історіографічному аналізу проблеми, наведено особливості еволюції, кількісні та якісні показники, властиві номенклатурним формам УРСР протягом 1946–1964 рр. Обгрунтовано тоталітарну сутність і прийоми добору апаратних працівників, які не тільки не сприяли демократизмові режиму, а й перетворювали його на консервативно забарвлену, бюрократичну, деспотичну форму комуністичної диктатури. Розглянуто особливості комплектування апаратно-бюрократичних кадрів, способи функціонування та управління діяльністю у контексті кадрової стратегії і тактики Компартії України.

Ключові слова: Українська РСР, Комуністична партія України, партійно-державна номенклатура, кадрова політика, апарати управління, партійні комітети.

На систему добору та розстановки кадрів в Українській РСР завжди впливали суб'єктивні чинники, властиві будь-якій недемократичній організації влади. Призначення кандидата на ту чи іншу посаду залежало від прихильності до нього представників вищих інстанцій. Така система вимагала від службовців не організаційних талантів і керівних рис, а суто виконавських якостей чиновників. Тож номенклатура завжди формувалася